

Adalékok az inflációelmülethez*

A neoliberalis közgazdasági irányzatok dilemmája

A neoliberalis közgazdasági irányzatok a világgazdasági válságig a tőkés piacgazdaságot harmonikus rendszerként ábrázolták, ahol a tőkejavak számára mindig adódik megfelelő nyereséget biztosító beruházási lehetőség, és így a fejlődés kielégítő foglalkoztatottság mellett megy végbe.¹ A rendszeresen visszatérő válságot természetes jelenségként fogták fel, és a harmóniaelmélettel összeegyeztethetőnek tartották.² A válság, úgymond, objektíve szükségszerű is, mintegy *természetes ára a gazdasági fejlődésnek*, mert a fejlődés általános menetében a gazdaság időről időre öntisztulásra szorul.

A klasszikus válságelmélet a világgazdasági válság után nem volt tartható, ugyanígy az a tudományos nézet sem, amely a gazdasági életbe történő mindennemű állami beavatkozást eleve károsnak minősített. Felülvizsgálatát négy évtizeddel ezelőtt Keynes végezte el.³ Az anticiklikus gazdaságpolitika jogosultságát ma már azok is elismerik, akik egyébként az állam jelenlétét a gazdaságban nem tartják kívánatosnak. Ugyanakkor a neoliberalis irányzatok mind a mai napig az állami funkciót egyetlen feladat megoldására korlátozottan tartják elfogadhatónak, mégpedig hogy a forgalomban levő pénzmennyiség szabályozásával válságmentes gazdasági fejlődést biztosítson.⁴ Vélekedésük szerint az állam (a jegybank) ezt a feladatot sem képes jól megoldani. Így vált a régi válságvita inflációvitává.

Ugyanaz a közgazdasági gondolkozás, amely négy évtizeddel ezelőtt a válságot a gazdasági fejlődés természetes árának minősítette, ma az inflációt tekinti a válságmentes gazdaságnövekedés természetes velejárójának. Az infláció — írja Röpke — elkerülhetetlenül jelen van, ha a teljes foglalkoztatottság és a gazdaságnövekedés prioritást élvez az egyensúllyal szemben.⁵ Eszerint csak két alternatíva között nyílnék választási lehetőség: *vagy visszatérő válság és munkanélküliség stabilitással vagy rendszeres gazdaságnövekedés és teljes foglalkoztatottság inflációval.*

* A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 1975-ben „Inflációelmélet és antiinflációs politika” tárgykörben Stockholmban rendező szeptemberi konferenciáját. Ez a dolgozat Szerzőnek a konferenciára készített „A visszafogott infláció elméletének újraértékelése” című tanulmánya felhasználásával készült.

¹ Say, J. B.: Cours complet d'économie politique pratique. Párizs, 1828—1829.

² Jevons, W. S.: The theory of political economy. London, (3. kiadás) 1888.

³ Keynes, J. M.: General theory of employment, interest and money. London, 1947.

⁴ Friedman, M.: The role of monetary policy. The American Economic Review, 1968.

3. sz.

⁵ Röpke, W.: Der Kampf gegen die Inflation unserer Zeit. (Inflation und Weltwährungsordnung.) Erlenbach, Zürich und Stuttgart, 1963.

A tények makacs dolgok. Állandóan figyelmeztetnek azokra az eltérésekre, amelyek a valóság és aközött mutatkoznak, ahogyan a dolgokat látni szeretnénk. Az infláció egyensúlybomlás, amely előbb önkényesen újraosztja a jövedelmeket, majd szétzilálja a gazdaságot. Ilyen állapot persze átmenetileg fenntartható, de a helyzeten előbb-utóbb úrrá kell lenni, vagy valutareformmal, vagy ettől független stabilizációs intézkedésekkel. Eppen ezért szorul a permanens infláció elmélete felülvizsgálatra. A tudomány a gazdasági fejlődést nem ábrázolhatja a rendellenességek meg-megújuló folyamataként. A gazdasági életben időnként felléphetnek, jelen lehetnek rendellenességek. A tudománynak ezeket be kell vonnia vizsgálódási körébe. De a politikai gazdaságtan művelése csak a társadalmi-gazdasági egyensúly, a stabilitás hipotézisén alapulhat. ↗ 1)

Mindebből egyben következik, hogy az inflációelméletet a *hatékony antiinflációs politika* keretei közé kell illeszteni. De azt is látni kell, hogy a kapitalista világban a hatékony antiinflációs politika keresése nagyobb dilemmát vet fel, mint az anticiklikus politika tudományos megalapozása. Mindkettő a kapitalista piacgazdaság önkritikája, de más-más jelleggel. Az anticiklikus gazdaságpolitika elméleti megalapozása annak felismerését jelentette, hogy a piaci árszabályozás társadalomellenes vonásai csak aktív *pénzügyi* (költségvetési és monetáris) *politikával küzdhetők le.* Ez szülte a piackonformitás elvét. Ilyen alapon történt a piaci mechanizmus és az állami beavatkozás egyeztetése. Azért minősül ez a kapitalizmus önkritikájának, mert ilyen viszonyok között a piac csak technikai kerete annak a folyamatszabályozásnak, amelyben az állami pénzügyi politika a meghatározó. Az árpiactisztító szerepe a keresleti-kínálati tényezők hatásaként érvényesül, de ez már nem a társadalmi tudatosságtól elvonatkoztatott „láthatatlan kéz” műve.

Alapvetően más a helyzet, ha az állam hatékony antiinflációs politikára, vagyis *ár- és jövedelempolitikára* rendezkedik be. Ez esetben a tőkés termelés már nem szervezhető piackonform módon, hiszen a direkt szabályozók intézményi úton épülnek be a piaci mechanizmusba. Ezt a korlátozást a kapitalista országok a mezőgazdaságban már régen alkalmazzák. De a közgazdaságtan, amelynek régen oly jelentős vizsgálódási köre volt a mezőgazdaság, már több évtizede fogyasztás- és iparcentrikusan művelt tudománnyá változott. Az ár- és jövedelempolitika az így művelt közgazdaságtan klasszikus tantételeit érinti, márpedig ezek összefonódtak a polgári demokrácia ideológiájával. Ez az a dilemma, amely a kapitalista világban a felgyorsult infláció tudományos elemzését kíséri. Ez azonban a lényegen mit sem változtat. A jövőt szolgáló tudomány nem alapulhat a társadalmi-gazdasági egyensúlyhiány hipotézisén, és különösen nem épülhet fel az irracionális elemelt hordozó inflációelméletén. ?

Társadalmi-gazdasági stabilitás és ármozgás

Korunkban az árszínvonal-emelkedés általános tendencia. Ez kvantifikálható lenne, ha az országok berendezkednének a társadalmi összterméket átfogó deflátor (implicit) számítására. Az ártendenciát

társadalmi-gazdasági stabilitás, nem fellételem piaci egyensúly és 565
 ár-stabilitás.

részmutatók útján nyomon követve alapvető különbség mutatható ki a kapitalista piacgazdaság és a szocialista tervezgazdaság viszonyai között.

A szocialista társadalmakban az ármozgás — általános szabályként — központilag vezérelve, *tervszerű árképzés* formájában megy végbe; az ár- és jövedelempolitika intézményesen épült be az állami gazdaság-irányítás rendszerébe. A kapitalista társadalmakban az ármozgást — általános szabályként — a *piaci árautomatizmus* vezérli, amit az állam részben állandó, részben átmeneti intézkedésekkel korlátoz. A szocialista társadalmakban a kötött devizagazdálkodás is lehetővé teszi, hogy a világgpiaci és a belföldi ármozgások összefüggései az állami árszabályozás hatókörében rendeződjenek. A kapitalista társadalmakban viszont a monetáris együttműködés a nemzetközi árinterdependenciákat a piaci spontaneitás útján bontakoztatja ki.

A szocialista társadalmakban az állam — általános szabályként — a termelési tényezők árától *önállósult fogyasztóiár-szabályozást* végez. A szocialista országok a fogyasztói árak (árszínvonal) viszonylagos stabilitását az általános társadalmi stabilitás fontos elemének tekintik. Ennek korlátaival számolva teremődik kapcsolat a termelési költség és a fogyasztói ár között. A kapitalista társadalmakban a piaci árrendszer egységbe foglalja az ármozgást, amit az állami költségvetési politika részben állandó, részben átmeneti intézkedésekkel korlátoz. A deflátor (implicit) szempontjából az ebből adódó különbség nem alapvető, a társadalmi össztermékben mérve ugyanis a termelési eszközök ármozgása meghatározóbb, mint a fogyasztási cikkeké. De alapvető a különbség társadalmi hatásában, hiszen a megtermelt nemzeti jövedelem zömét a lakosság fogyasztja.

Korunk inflációs problémája tudományos megközelítésében az ármozgás minősítése jelenti a fordulópontot. Sokan egyenlőséget tesznek az árszintemelkedés és az infláció közé. Ilyen alapon tekinti Haberler az inflációt világjelenségnek.⁶ Ebből a hipotézisből indult ki Clark, amikor az Amerikai Bankok Egyesülete megbízásából az ár- és béralakulást vette vizsgálat alá.⁷ Clark és mások munkássága nyomán általánossá vált az a vélekedés, mely szerint

— az árszintemelkedés évi rátája függvényében meg kell különböztetni a lassú, a felgyorsult és a rohanó inflációt,

— az árszintemelkedést előidéző okok függvényében pedig különbséget kell tenni a költség- (cost-push) és a keresleti (demand-pull) infláció között.

Tekinthetjük-e a priori inflációnak az árszintemelkedést? Mielőtt állást foglalnánk, vegyük szemügyre az érték (ár) tendenciájának problémáját. Marx, elemezve a múlt századbeli hosszú távú ármozgást, a szabadpiaci árugazdaságban megfogalmazta az *érték csökkenő tendenciájának tézisét*. Mivel az ár az érték pénzformája, sokak számára az tűnne természetesnek, ha a szocialista állam a tervszerű árképzéssel ezt a tendenciát juttatná érvényre. Az árszintcsökkenést a priori *jónak*, az árszintemelkedést pedig *rossznak* minősítik. Pedig a tudományos kutatás ez ideig adós annak mélyreható elemzésével, milyen új felté-

⁶Haberler, G.: Inflation as a worldwide Phenomenon — an overview. Weltwirtschaftliches Archiv, 1974/2. (Band 110.)

⁷Clark, J. M.: The Wage-Price Problem. The American Banker Association, H. n. 1960.

teleket teremtettek az értékmozgás számára a XX. század megváltozott viszonyai. A társadalmi-gazdasági viszonyok változása alapvető és sokirányú.

— A világgazdaság nem mono-, hanem *heterocentrikusan* szerveződik.

— A nemzeti társadalmak gazdasága a *különböző társadalmi-gazdasági rendszerek* közötti ellentét és harc viszonyai között fejlődik.

— A felgyorsult műszaki fejlesztésben a versengés az időtényezőt meghatározóbbá teszi a gazdaságosságánál.

— A nem vagy csak korlátozott mértékben megújítható erőforrások fokozódó hiánya miatt átalakulóban van az a racionalitás, amely *erőforrás-pazarlás* mellett teszi lehetővé a ráfordítás minimalizálását.

— Az árkatagóriát a politika a *kiegyenlítő* szolgáltatába állítja; ily módon kívánja elérni a nemzeti jövedelmek nemzetközi újrafelosztását a fejlődő világ javára. *i?) minőség*

— A társadalom és a gazdaság viszonya változik, ami a *mobilitást* csökkenti.

— A *teljes foglalkoztatottság* és az *arányos jövedelemfejlődés* igénye erősödik.

— A *társadalmi elvárás* megváltozott módon veti fel a technológiával szembeni követelményeket.

Jogosultnak tűnik az a hipotézis, mely szerint századunkban az érték (ár) tendenciája nem határozható meg a múlt századra jellemző kritériumok alapján. A szocialista országokban az árszínvonal emelkedő irányzatát objektív folyamatként kell értelmeznünk. Számos szocialista ország időről időre *emelte a mezőgazdasági termékek állami felvásárlási árszínvonalát.* Ezt a mezőgazdaság önfinanszírozó képességének javítása mellett azért tették, hogy közelítsék egymáshoz a munkások és a parasztek jövedelemszintjét. Ez a folyamat a nyugat-európai piacrendszerű országokban korábban ment végbe. Az agrárrollót Európában történelmileg a mezőgazdasági termékek alacsony világpiaci ára teremtette meg. Ilyen árviszonyok mellett Európában a mezőgazdasági termelés folyamatosságát nem lehetett biztosítani.

Számos szocialista ország emelte időről időre az ipari termelői árszínvonalat. Ezt egyebek mellett abból a megfontolásból tették, hogy a korábban költségvetésből finanszírozott ráfordítások jelenjenek meg az árkalkulációban. A ráfordítások áron kívüli tényezői a műszaki fejlődés meggyorsulásával, a kutatási-fejlesztési bázis kiépülésével, a környezetvédelem előtérbe nyomulásával emelkedő irányzatot mutatnak. Az ipari termelői árak tendenciájában kifejeződik az is, hogy egyes termelési ágakban az olcsó technológia nem tartható, mert a hozzá tartozó munkát az emberek nem hajlandók többé elvégezni. Ez első lépésként béremelést vált ki, második lépésként a technológiát kell megváltoztatni. A fejlődés folyamán az áruk és szolgáltatások iránti növekvő igényeket egyes esetekben csak a korábbinál drágább új technológiák alkalmazásával lehet kielégíteni.

Az agrárrolló megszüntetése, illetve szűkítése éleződő társadalmi feszültséget oldott fel. Ez nagymértékben hozzájárult az általános társadalmi stabilitás (egyensúly) megszilárdításához. Ha a parasztság így megnövekedett vásárlóerejéhez az árualapok rendelkezésre állnak, mi-

ért kellene ezt inflációnak minősíteni? Ha ezt inflációnak tekintenénk, a gazdasági stabilitás felborulásaként kellene magyaráznunk azt a változást, amely a gazdasági egyensúly fenntartásával a társadalmi stabilitást szilárdítja. Ugyanígy, ha az ipari termelők árszínelvonalnak a felgyorsult műszaki fejlesztés, a környezetvédelem, a társadalmi igényesség és más tényezők nyomán bekövetkezett emelkedését inflációnak minősítenénk, ezzel voltaképpen a történelmileg kialakult termelési feltételek konzerválásával azonosítanánk a gazdasági stabilitást. Ez esetben csak olyan feltételváltozást tarthatnánk megengedhetőnek, amely csökkenti, de semmi esetre sem emeli a ráfordításokat.

Első ízben *Lerner fejtette ki azt az elméletet, amely kezünkbe adhatja a kulcsot a körunkbeli infláció problémájának megoldásához*. Eszerint elképzelhető olyan helyzet, amikor a kínálathoz képest folyamatosan növekszik a kereslet, így az árak emelkednek, de ezt előre látják. Ekkor olyan áremelkedési folyamattal van dolgunk, amelyhez nem kapcsolódik az infláció ördöge. Ami az inflációban veszélyes, az nem az áremelkedés, hanem az előrelátás hiánya, és így az ellensúlyozás elmaradása. Az előre látott áremelkedésnél nincs túlkereslet. Az emberek eleve tudják, hogy a jövőben több pénz fognak költeni, ugyanígy azt is, hogy magasabb árat fognak fizetni. A remélt kereslet megegyezhet a remélt kínálattal.⁸ A szocialista országok a *Lerner-formulát* törekcszenek követni. (E tekintetben *Jugoszlávia* kivételnek számít. Egyfelől ugyanis a jugoszláv munkás-önigazgatásnak leginkább a „piaci ár” kategória felel meg. Másfelől a jugoszláv dinár kereskedelmi valuta, következésképpen a világpiaci inflációnak a jugoszláv gazdaságra gyakorolt hatása úgy jelentkezik, mint általában a piacrendszerű országokban.)

A *tervszerű árképzés kritériumai* eltérőek a mezőgazdasági termékek állami felvásárlási ára, az ipari termelők ár és a fogyasztói ár szférájában. Sőt, országoként is adódnak eltérések, minthogy különbségek mutatkoznak a gazdasági mechanizmusban, mindenekelőtt az árnak a tervszerű fejlődés folyamatában betöltött szerepében. Azonos viszont az ártervezés követelményrendszere. A szocialista országok a *komplexitás* szem előtt tartásával igyekeznek eljárni. A mezőgazdaságban és az iparban is vizsgálják az árváltoztatásnak a hatását e termelési ágak jövedelemviszonyaira. Vannak esetek, amikor az árváltozás nem befolyásolhatja a termelési ág működésének feltételeit. Más esetekben az ár változtatásának éppen az a célja, hogy új feltételeket teremtsen a vállalati gazdálkodás számára. Ennek függvényében kötik össze az ár-intézkedést a pénzügyi szabályozók (adók, dotációk, hitelfeltételek stb.) módosításával.

A *fogyasztói árak változtatása az életszínvonal-politika keretei közé illeszkedik*. Az életszínvonal-politika (1) a foglalkoztatási politika, (2) a bérlpolitika, (3) a társadalmi juttatások politikája és (4) a fogyasztóiár-politika foglalatja. A tervszerű árképzés ily módon a béreknek és a családi jövedelmeknek az ármozgással összehangolt vezérlését is jelenti. Következésképpen a *fogyasztóiár-terv* magában foglalja:

— a relatív árak várható módosulását, függetlenül attól, hogy ezek

⁸ *Lerner, Abba P.: The inflationary Process. Some Theoretical Aspects. The Review of Economics and Statistics. Vol. XXXI. 1949.*

hatósági árintézkedések vagy piaci tényezők nyomán következnek be (ármozgások tervezése);

— a relatív árak változása révén a fogyasztóiár-színvonal várható változását (árszinttervezés);

— végül pedig az árszintváltozás differenciáló hatását a társadalmi rétegek jövedelemviszonyaira (hatástervezés).

A fogyasztóiár-terv árszintváltoztató és jövedelem differenciáló hatása révén kapcsolódik az életszínvonal-politika más tényezőihez. A fogyasztóiár-terv függvényében kell gondoskodni arról, hogy a reálbér (reáljövedelem) a tervezett mértékben emelkedjék. A fogyasztóiár-tervben az ármozgások hatását minden olyan társadalmi rétegre kvantifikálni kell, amelyet az életszínvonal-politika önálló egységként kezel. A fogyasztóiár-terv akkor megfelelő, ha annak alapján elbírálnálható a bér- és fizetésemelés átlagos és alsó szintje; ha annak alapján elbírálnálható a nyugdíj, a családi pótlék, a szociális juttatás, a betéti kamat stb. tekintetében követendő politika.

Az áralakulás általános folyamatában meg kell tudnunk különböztetni azokat az elemeket, amelyek a gazdasági stabilitással nemcsak összeegyeztethetők, de a gazdasági stabilitás megőrzésének feltételei, azoktól az inflációs elemektől, amelyek gyengítik, sőt esetleg alá is áthatják a stabilitást.

Infláció és túlkereslet

Az infláció = túlkereslet.⁹ Lehetséges tehát infláció áremelkedés nélkül és áremelkedés infláció nélkül. A túlkereslet a szabadpiaci ár-gazdaságban az árszínvonalat emeli (nyílt infláció), hatósági árörögzés esetén áruhiányt teremt (visszafogott infláció). A tudományos kutatás a túlkereslet okait, továbbá nyílt inflációban az áremelkedés, visszafogott inflációban az áruhiány sajátosságait és következményeit vizsgálja.

A mai inflációelméletet Wicksell alapozta meg.¹⁰ Ezt továbbfejlesztve Novozsilov fejtette ki a visszafogott infláció elméletét.¹¹ Wicksell érdeme, hogy az árszínvonalat a kereslet-kínálat függvényében determinálta. Szabadpiaci modellben gondolkozva, számára természetesenek tűnt, hogy a túlkereslet az árak emelkedésére vezet. Novozsilov azt a helyzetet tartotta szem előtt, amely a Szovjetunióban a hadikommunizmusról az új gazdaságpolitikára való áttérés időszakában volt jellemző. Az áttéréskor az *alacsony árak politikáját* alkalmazták. Ezek olyan árak voltak, amelyek az áruk előállítására kifizetett bérek színvonalához igazodtak; nem — vagy alig — realizáltak társadalmi tiszta jövedelmet. Az árpolitika irányítóit az a szempont vezérelte, hogy a piacot széles körben kitarják az alacsony keresetű dolgozók számára. A helyzetet elemezve Novozsilov úgy találta, hogy az *alacsony árak politikája az inflációhoz hasonlóan működik, csak az árak emelkedését az áruhiány növekedése helyettesíti.* Az előállott helyzetet hitelinflációnak nevezte el.

⁹ Hicks, J. R.: Value and Capital. Oxford, 1939.

¹⁰ Wicksell, K.: Geldzins und Güterpreise. Jena, 1898.

¹¹ Novozsilov, V. V.: Nodosztatok tovarov (Áruhiány). Vesztnyik Financov, 1926.

A második világháború alatti kötött gazdálkodás elemzésekor a nyugati vita a húszas évek szovjetunióbeli vitáját elevenítette fel. Az eltérés terminológiai: az „áruhiány” helyébe az „inflációs űr”,¹² a „hitelinfláció” helyébe a „viszafogott infláció”¹³ kifejezése lépett.

Aki egyetért azzal, hogy hatékony antiinflációs politika — a társadalmi-gazdasági rendszerektől függetlenül — csak megfelelő ár- és jövedelempolitikával biztosítható, annak számára az inflációs probléma lényege az a nyomás, amit a túlkereslet szabályozott ármozgás mellett fejt ki. Az inflációs nyomás tudományos elemzése napjainkban jórészt a szocialista országokban szerezhető tapasztalatokra támaszkodik. A szocialista országok közgazdaszai rendszeresen utalnak az inflációs nyomás jelenlétére, noha ezt a szóhasználatot általában kerülik. A következő megjelölésekkel találkozhatunk: eladói piac,¹⁴ burkolt áremelkedés,¹⁵ elhalasztott kereslet,¹⁶ ki nem elégített kereslet,¹⁷ nem önkéntes megtakarítás¹⁸ stb. Az „infláció” megjelölés használatának mellőzését Atlasz kifogásolja.¹⁹ Konnik „Politikai gazdaságtan” tankönyvében egyenesen leszögezi: A részleges aránytalanságok a forgalomban levő pénztömeg és a kínálat között a kiskereskedelemben keresleti többletre, a kolhozpiacon az árak emelkedésére, vagyis inflációs jelenségekre vezetnek.²⁰

A tervszerű árképzés óhatatlanul magában hordozza a részegyensúlyok megbomlásának lehetőségét. Tökéletesen működő állami irányítás mellett is adódhatnak olyan helyzetek, hogy az adott árakon egyes termékekből országosan vagy helyileg átmeneti hiány vagy felesleg keletkezik. Az ebből adódó átmeneti zavarok eltörpülnek az árstabilitás előnyei mellett. Abban a mechanizmusban ugyanis, ahol a termelői döntést kizárólag az ármozgás jelzései orientálják, a túlkereslet egyben az inflációs spirált is működésbe hozhatja. Ezzel szemben abban a mechanizmusban, ahol létezik az árstabilitásra ügyelő árpolitika, ott a felépő áruhiány a gazdaságpolitika számára ad jelzéseket. Ilyenkor az áremelés csak az egyik lehetséges alternatíva, ha nincs az összes többi (importnövelő, kapacitásbővítő, termelészerkezet-átalakító) lehetőség kimerült.

Ha a tervszerű árképzéssel vezérelt és jövedelempolitikai intézkedésekkel ellensúlyozott ármozgást nem minősítjük inflációnak, akkor az inflációs megnyilvánulás leszűkül:

— a nem tervezett és így a jövedelempolitikában figyelmen kívül hagyott árszintemelkedésre;

¹² Keynes, J. M.: How to Pay for the War. London, 1940. Lundberg, E.: Inkom stutveckling och köpffkraftsöverkott under Krigsåren. Meddelanden fran Konjunkturinstitut, Ser. B : 2. Stockholm, 1943. — Salant, S.: The Inflationary Gap. American Economic Review, 1942.

¹³ Hansen, E.: A Study in the Theory of Inflation. London, 1951.

¹⁴ Péter György: A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1956, 6—8. sz.

¹⁵ Csikós-Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban, Budapest, 1958.

¹⁶ Portigul, Sz.: Platyezszposzobnij szprosz i predlozsenyie tovarov v szocialiszticheszkom voszproizvodstve. (Fizetőképes árukereslet és kínálat a szocialista újratermelésben.) Voproszi Ekonomiki, 1969. 12. sz.

¹⁷ Kaganov, G.: O nyekotorih voproszah teorii i praktiki tovarovno i gyeoznosnogo obrascsenija pri szocializme. (Az áru-pénz forgalom néhány elméleti és gyakorlati kérdéséről a szocializmusban.) Gyengi i kredit, 1970. 1. sz.

¹⁸ Szohurocskina, J.: Szovecsanyija rabotnyikov statyisztjyiki szemejnih bjudzsetov. (A statisztikusok értekezlete a családi jövedelemlről.) Vesztnik Statisztiki, 1970. 8. sz.

¹⁹ Atlasz, Z.: Problema Inflacii. Vesztnyik Moszkovszkovo Unyiverszityeta, Szerija VII. Ekonomika, 1969. No. 3.

²⁰ Konnik, J.: Kursz Politiceszknoj Ekonomii. (A politikai gazdaságtan kurzusa.) 2 Volume, Moszkva, 1963.

- a burkolt áremelkedésekre;
- a kényszervásárlásokra; valamint
- a kényszertakarékosságra.

A *nem tervezett árszintemelkedést* a vegyes ármechanizmus teszi lehetővé. Még azokban a szocialista országokban is, ahol az árrögítést átfogóan alkalmazzák, ez a forma mindenre kiterjedően csak a szocialista kereskedelem által értékesülő termékek és végzett szolgáltatások körében érvényesül. (A szabályozott árak szférája persze túllépi ezt a határt; gondoljunk csak a közszolgáltatásokra.) Működik az őstermelői piac. Széles körben tevékenykedik a kisipar. Több szocialista ország lehetővé teszi a nem alapvető termékek körében a vállalatok közötti megállapodásokon alapuló árképzést. Ha ezek a termékek és szolgáltatások drágulnak és ezzel a fogyasztói árterv nem számol, a fogyasztói ár-színvonal ebből kifolyóan bekövetkező emelkedése: infláció.

Burkolt áremelkedésen azt értjük, hogy az árszínvonal emelkedik, de ezt az árstatisztika nem jelzi. Erre még akkor is van lehetőség, ha az árindex teljeskörű megfigyelésen alapul. A klasszikus módszerrel szerkesztett árstatisztika ugyanis semlegesen viselkedik a minőségváltozás és a választékcserelődés eseteiben. Árszintemelkedés úgy is végbemeget, hogy egyetlen termék ára sem változik, de egyrészt rontják a forgalomba kerülő termékek minőségét, másrészt kivonnak a forgalomból termékeket, azokat újakkal helyettesítik, és a némi változtatással forgalomba kerülő új termék ára aránytalanul magas a régihez képest. Leginkább még a továbbfeldolgozó, illetve a kereskedelmi vállalatok vonatkozásában van mód a hatósági előírások betartásának ellenőrzésére, mind az ár, mind a minőség szempontjából. Túlkereslet esetén azonban ez az ellenőrzési lehetőség gyengül.

A *kényszervásárlás* azt jelenti, hogy a fogyasztói preferenciákat csak korlátozottan lehet érvényesíteni. A fogyasztó nem találja a piacon azokat a választékokat, amelyeket keres. Természetesen, egyetlen ország sem alapozhatja az áruellátást olyan tényezőkre, amelyekkel nem rendelkezik, és a nemzetközi munkamegosztást is csak olyan mértékben használhatja fel az áruellátás javítására, amilyen mértékben erre a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának megőrzésével képes. A kényszervásárlás az áruellátás romlására utal, amit az egyensúly megbomlása, az inflációs nyomás idéz elő. Továbbá, a termelőerők fejlődésével és az életszínvonal ezen alapuló emelkedésével átalakul a fogyasztási szerkezet. A kínálati szerkezetnek ezt nyomon kell követnie. A drágább választékok iránti fokozódó kereslet emeli a termékcsoportok átlagárát. Ezért az átlagár-emelkedés nem is lehet a kényszervásárlás mércéje. Túlkereslet esetén viszont az átlagár-emelkedésben keveredik a minőségi tényező az inflációs nyomás elemeivel.

A *kényszertakarékosság* annak a jele, hogy a nem helyettesíthető termékek körében áruhiány uralkodik, és a kereslet határozott. A fogyasztó a keresett árura szánt jövedelmét nem kívánja a piacon kapható áruk vásárlására fordítani. Megtakarítja jövedelmét abban a reményben, hogy a kívánt árut később beszerezheti.

Az inflációs nyomás a fogyasztási cikkek mellett a termelési eszközök szférájában is jelen van. A túlkereslet által kiváltott burkolt áremelésekre e szférában még nagyobb lehetőség is kínálkozik, mert a

változó műszaki paraméterekkel gyártott alkatrészeknél, részegységeknél, egyedi gépeknél az árhatóság az árakat csupán indirekt úton, normatív kalkulációs előírásokkal képes szabályozni. A termelési eszközök szférájában az inflációs nyomás új formákkal is kiegészül. Tipikus megnyilvánulások: a befejezetlen gyártmányok állományának indokolatlanul magas szintje, a termelés és a beruházás szervezésében fellépő zavarok, az új létesítmények kivitelezési idejének elhúzóda-sa stb.

A túlkereslet rendellenességekre vezet a *munkaerőgazdálkodásban* is. A munkafegyelemre már az is kedvezőtlenül hat, ha túlkereslet van a fogyasztási cikkek piacán, és így a dolgozók munkával szerzett pénzjövödelmének szabad felhasználása korlátokba ütközik. Emellett azonban a termelési eszközök iránti túlkereslet szűk keresztmetszeteket teremt a termelő egységekben; a vállalaton belüli aránytalanságok megnehezítik a munkaerő racionális foglalkoztatását; időről időre változó mértékű kapun belüli munkanélküliség jön létre.

ha a hiányt
vezérel?

A *tervszerű árképzéssel szemben követelményként kell felállítani, hogy az árszínvonal biztosítsa az általános egyensúlyt*. Ha ez a követelmény teljesül, és a kereslet-kínálat összekapcsolt szabályozása jól van megoldva, akkor az ár megfelelően betöltheti funkcióját. A gyakorlatban azonban a túlkereslet beépül a szocialista társadalmak gazdaságába, vagyis a gazdaságnövekedés inflációs nyomás mellett megy végbe. Ennek negatív következményeit azonban a kapitalizmus mellett állást foglaló közgazdászok rendszerint eltúlozzák.²¹ Ebben az is szerepet játszik, hogy a visszafogott infláció nyugati elmélete a háborús helyzetre épül.

A visszafogott inflációnak a háborús helyzeten alapuló elméletét legalaposabban *Bent Hansen* fejtette ki.²² Ebben a helyzetben az ár- és bérrogzítést széleskörűen kiépített *jegy- (adagolási) rendszer egészíti ki*. Két alapdiagrammon (a tökéletes verseny és a monopólium modelleken) ábrázolva azt is érzékeltetni kívánta, mennyire jelentős az az inflációs úr, amit az árak és a bérek befagyasztása hoz létre.

De *Hansen* modelljeinek voltak gyenge pontjai. *Hagger* ezért felvetette a modellek újrajvizsgálatát, a valósághoz közelebb álló helyzetekre gondolva, ahol lazább árszabályozást alkalmaznak, vagyis ahol az árszabályozás a túlkereslet csökkentését is célozza.²³ *Polak* olyan háborús árszabályozási modellt dolgozott ki, ahol az állam szigorúan kézben tartja az áralakulás folyamatát; de nem az árbefagyasztás célzatával. Ilyen alapon tesz különbséget az autonóm piaci áremelkedések és a hatósági árrendezések között. Az árak rendezése államilag szabályozott módon megy végbe, mégpedig abból a célból, hogy részben egészben kompenzálja más árak megelőző emelkedésének hatását.²⁴ A lényegen persze ez nem változtat. Ezek a piacrendszerű országban

²¹ *Bush, K.*: Soviet inflation, in: Y Lulan, ed. Banking, money and credit in the USSR (NATO, Brussels), 1973. — *Brzeski, A.*: Forced-draft industrialization with unlimited supply of Money, Poland, 1945—1964, in: G. Grossman, ed. Money and Plan, Berkeley, 1968. — *Campbell, R.*: Macroeconomic models and central price-setting in the Soviet economy, in: F. Gehrels, et. al., eds. Essays in economic analysis and policy. (Bloomington, Ind.) 1970.

²² *Hansen, B.*: Id. m.

²³ *Hagger, A. J.*: The Theory of Inflation. London and New York, 1964.

²⁴ *Polak, J. J.*: On the Theory of Price Control. Review of Economic Statistics, 1945. February.

háborús kötött gazdálkodás keretei között lehetséges ár- és bérszabályozási alternatívák.

Alapvetően más az a helyzet, amelyben a szocialista országok végzik az árak és a bérek szabályozását. Az európai szocialista országokban a lakosság fogyasztási alapja szabad árucserében értékesül. Nincs jegyrendszer. Általános szabályként csak a lakásforgalom van kivonva a piaci elosztás köréből. A lakbér színvonala a szocialista országokban alacsony, és a kis keresetűek részére is lehetővé teszi összkomfortos lakás bérlését. Az ilyen lakbér természetesen túlkeresletet teremt, ezért az új és a felszabaduló lakásokat hatóságilag kell elosztani. Ebből azonban még nem lehet makroszintű túlkereslet jelenlétére következtetni. Itt inkább arról van szó, hogy szocialista országokban a lakás átmeneti kategória a közösségi és az egyéni termék között; van ára, de nem az ár az elosztás szabályozója.

A szabad áruforgalom meghatározott követelményeket támaszt az árszabályozással szemben. A hatósági árak alapjában mégiscsak egyensúlyi árként kell működnie, hiszen a túlkereslet kiéleződése aláássa a tervszerű árképzés folyamatát. Ennek kapcsán említésre méltó az a jegyzetbeli utalás, amit *Lerner* tett az általa használt fogalom, az elnyomott (supressed) infláció kapcsán. *Machlup* emlékeztet arra, hogy *Röpke* a visszafogott (repressed) infláció kifejezését használta. Ezzel azt kívánta kifejezni, hogy az árat nem lehet hosszú időn át lényegesen az egyensúlyi ár szintje alatt tartani.

Eroforrás-pazarlás a kapitalizmusban és a szocializmusban

Az iparilag fejlett kapitalista országokban felgyorsult infláció előtérbe állította a nyílt és a visszafogott infláció összehasonlító vizsgálatát. De itt a tudományos kutatás szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. A *nyílt infláció* egyszerű árindekszámitással, mindenki számára hozzáférhető módon kvantifikálható. Az *inflációs nyomás* mértékéről viszont a népgazdaság összesített pénzügyi mérlegéből csak a tervezők alkothatnak hozzávetőleges képet. A *mennyiségi* egybevetés nehézségei miatt a tudományos kutatás *minőségi* kritériumot ragad meg, és ebből von le következtetéseket. Ilyen elemzéseket inkább a nyugati országokban végeznek, nemegyszer annak „bizonyítására”, hogy jobb a nyílt infláció, mint a visszafogott, mert az inflációs nyomás az irracionális elemeket honosítja meg a gazdaságban. Ezt a hipotézist legpregnansabban az „infláció kommunista stílusban” frazeológia tükrözi. Eszerint az irracionális forrása az a költségvetési politika, amely dotációkkal tartja fenn az árstabilitást. Az ártámogatás — ezen okoskodás szerint — csökkenti a tőkebefektetések lehetőségét, és így akadályozza, hogy a népgazdaság a fogyasztói keresletnek megfelelően bővítse a kapacitásokat. Az árstabilitást végül is a fogyasztóknak kell busásan megfizetniök.²⁵

Ez az a pont, ahol az infláció két alaptípusának összehasonlító elemzését nem vonatkoztathatjuk el a kapitalizmus és a szocializmus értékrendszereinek összehasonlító vizsgálatától. Csak így válik ugyanis világossá, hogy a gazdasági racionalitás, ahogyan az a szocializmus-

²⁵ Inflation, Communist Style, Time, 1974. VIII. 5. sz.

ban értelmezhető, nem determinálható a szabadpiac logikai rendszerében. Ha azt tekintjük racionálisnak, ami optimális, pazarlásnak pedig az ettől eltérő állapotot, még válaszolatlanul marad az optimum. *Bergson* utalt arra, hogy az optimumállapot csak a *társadalmi hasznosság* függvényében determinálható.²⁶ Az általa bevezetett „társadalmi jóléti függvény” a gazdaság ideológiai aspektusa. A társadalmi hasznosságnak nyilván más a tartalma a szocializmusban, mint a kapitalizmusban. A szocializmus értékrendje törvényszerűen állítja a *társadalmi szuverenitást* a fogyasztói szuverenitás helyébe, és korlátozza ilyen alapon a fogyasztói preferencia kínálatszabályozó funkcióját. A *társadalmi szuverenitás* abban fejeződik ki, hogy

— társadalmilag szervezik a fogyasztást az alapvető társadalmi gondoskodás körében, és így a közösségi termék fogalma elkülönül a termékek technikai kritériumaitól (azok oszthatóságától); és hogy

— az áruk relatív ára azok relatív társadalmi hiányához, vagyis a politikai preferenciák (diszpreferenciák) révén korrigált relatív piaci hiányhoz igazodik.

A *Pareto-optimum* gondolatvilágában mozogva, a szocializmus a kapitalizmusnál alacsonyabb gazdasági hatékonyságúnak minősíthető. Ilyen megközelítésben hatékonysági úr mutatható ki, és állítható, hogy a szocializmusban pazarolnak a gazdasági erőforrásokkal. De ha a *szocialista optimum*ból indulunk ki, pontosan az ellenkező eredményt kapjuk. Ez — tűnjék bármennyire különösnek — egyenes folyománya annak, hogy a racionalításban, de a pazarlásban is ideológiai állásfoglalás is kifejeződik.

Ebből az is kiviláglik, hogy a költségvetés újraosztó funkciója, az áraknak az értéktől való eltérése (egyebek mellett az árdotáció) önmagában még nem infláció indukálta állami megnyilvánulás. Az ilyen jellegű költségvetési funkciót a társadalmi hasznosság akkor is működésben tartaná, ha az állami tervezés a tökéletes egyensúly állapotában határozná meg a gazdaságbővítés és struktúraátalakítás feladatait. Az állam csak olyan pénzt használhat fel árak preferálására, amire diszpreferenciák révén tett szert. Ez törvényszerű, mert az árszint megfelel az érték szintnek, a költségvetés pedig csak újraelosztási feladatot lát el.

Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy túlkereslet esetén ez a költségvetési funkció antiinflációs intézkedésekkel egészül ki, s ez esetben az állapot már nem optimális. Ez éppen az inflációban rejlő irracionálisnak a következménye. Ez az irracionális nem oldható fel pusztán azáltal, hogy szabaddá teszik az ármozgást. A költségvetési árdotáció kiiktatásával a társadalmi tőke nem bővíthető, mert az áremelkedés béremelkedést indukál. Sőt, a társadalmi tőke volumene inkább csökken. A szocialista állam ugyanis döntően a *létfenntartási költség* stabilitása érdekében alkalmazza az árdotációt. Ezért árdotáció csak bértúlkompenzálással szüntethető meg.

Az árak felszabadítása a lényegen mit sem változtat, ha fennmarad a túlkereslet. Az ugyanis csak fikció, hogy a nyílt infláció feloldja a túlkeresletet, vagyis távol tartja a gazdaságtól az irracionálisit. A mindenkori kereslet — írja Lerner — a nyílt inflációban megegyezik

²⁶ *Bergson, A.: Essays in Normative Economics. Cambridge. (Mass.) 1966.*

a mindenkori kínálattal; a piactisztítás folyamata tehát érvényesül. De ez a piactisztítás valójában nem egyensúly, legfeljebb abban a semmitmondó értelemben, hogy a kereslet mindig megegyezik a kínálattal, hiszen ez a formula így nézve semmi más, mint ugyanaz a tranzakció a másik oldalról nézve. Valóságos belső egyensúly azonban nincs. A túlkereslet mind az áremelkedés, mind az árrögzítés viszonyai között megakadályozza, hogy a racionális klasszikus ármechanizmus irányítsa az elosztási folyamatot.²⁷ Ehhez még hozzátehetjük: nyílt inflációban az állam által indukált túlkereslet a *piac öngerjesztése* nyomán felgyorsulhat. A felgyorsulást az inflációs spirál éleszti.

Az inflációs nyomás — vagyis, a túlkereslet — nem törvényszerű a szocialista gazdaságban. A húszas évek szovjetunióbeli vitái nemcsak a visszafogott infláció, hanem az *optimálisan működő szocialista gazdaság* elméleti megalapozása szempontjából is jelentősek voltak. *Juskov* a tervgazdaság olyan rendszerére tett javaslatot, amely biztosítja a népgazdasági fejlődés „félautomatikus optimalizálását” azáltal, hogy a népgazdasági fejlesztés optimalitását a gazdasági rendszer egységeinek maximális operatív önállóságával kombinálja.²⁸

Ha a tervszerű árképzéssel vezérelt és jövedelempolitikai intézkedésekkel ellensúlyozott ármozgást nem minősítjük inflációnak, akkor természetesen fel sem merülhet, hogy az árszintemelkedést bizonyos mértékig még nem, azon túl pedig inflációnak minősítsük. Tudományosan nem fogalmazható meg olyan tézis, hogy tervszerű árképzés nyomán végbemenő évi árszintemelkedés — mondjuk — 3 százalékon belül még nem, azon túl már infláció. Az olvasónak mégis hiányérzete lehet. Gyakran hangoztatjuk a „relatív árstabilitás” elvét. Ebben implicite kifejeződik az a hipotézis, hogy a társadalmi-gazdasági stabilitás szempontjából nézve vannak tűrési határok, amelyeket a tervszerű árképzésnél nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A gazdasági stabilitás komplex feltételrendszerben országoként eltérő módon velődik fel, *milyen mértékű árszintemelkedés egyeztethető még össze a társadalmi-gazdasági stabilitással*. Egyes nyugat-európai piacrendszerű országokban, ahol a nyílt infláció felgyorsult, a stabilizációs politika azt tűzi ki célul, hogy az inflációs rátát 10 százalék alá nyomja. A KGST-országok között vannak, amelyek a stabilitást a fogyasztói árak szinten tartásaként értelmezik; vannak, amelyek a stabilitással összeegyeztethetőnek tekintik a divatcikkek és az új technikát hordozó iparcikkek útján végbemenő lassú áremelkedést; és vannak, amelyek — szem előtt tartva a relatív árstabilitást — az ár egyensúlyi funkciójának erősítésére helyezik a hangsúlyt. Ezek már az általános stabilitással összefüggő kérdések, amiből nem lehet infláció-elméletet konstruálni.

²⁷ Lerner, A. P.: I. m.

²⁸ Juskov, L. P.: Osznovnoj voprosz planovoj metodologii. (A tervmódszer alapvető kérdése.) Vesznyik Financov, 1928. nov. 10. A Fedorenko, Novozsilov, Nyemcsinov és Kantorovics nevével fémjelzett szovjet gazdaságmatematikai iskola a húszas évek tudományos kutató munkáját fejlesztette tovább.